

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

MİLLİ İQTİSADİYYATIN VALYUTA-MƏZƏNNƏSİ SABİTLİYİNİN TƏMİNATININ İQTİSADİ MEXANİZMİ

İxtisas: 5310.01 – Dünya İqtisadiyyatı
Elm sahəsi: İqtisad elmləri
İddiaçı: **Aydan Emin qızı Rəhimova**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

BAKİ – 2024

Dissertasiya işi Qərbi Kaspi Universitetində yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: iqtisad elmləri doktoru, professor
Rövşən Rasim oğlu Quliyev

Rəsmi
opponentlər: iqtisad elmləri doktoru, professor
Elşən Mahmud oğlu Hacızadə

iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Ümmühəbibə Məhəmməddağı qızı Qələndərova

iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru
Günay Paşa qızı Tanrıverdi

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya
Komissiyasının Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin nəzdində
fəaliyyət göstərən FD 1.11 Dissertasiya şurası

Dissertasiya şurasının
sədri:
**UMUMİ
ŞÖBƏ**
imza

iqtisad elmləri doktoru, professor
Yadulla Həmdulla oğlu Həsəni

Dissertasiya şurasının
elmi katibi.

imza

iqtisad elmləri namizədi
Rəşad Aktiv oğlu Hüseynov

Elmi seminarın
sədri.

imza

iqtisad elmlər doktoru, professor
Müşfiq Yelmar oğlu Quliyev

İŞİN ÜMUMİ XARAKTERİSTİKASI

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Makroiqtisadi sabitliyin təmin edilməsi hər bir dövlətin əsas məqsədidir. Milli valyutanın xarici iqtisadi tərəfdaşların valyutalarına, habelə beynəlxalq hesablaşmaların aparıldığı valyutalara nisbətən məzənnəsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, idxal və ixrac fəaliyyəti, digər amillərlə yanaşı, həm də valyuta məzənnəsindən asılıdır. Digər tərəfdən, valyuta məzənnəsi ölkələrarası kapital axınına da təsir göstərir. Birbaşa xarici investisiyaların iqtisadi artım üçün mühüm əhəmiyyətini nəzərə alsaq, valyuta məzənnələrinin milli iqtisadiyyatlar üçün nə qədər əhəmiyyəti olduğu aydın olar.

Dünya iqtisadiyyatının qloballaşması şəraitində milli iqtisadiyyatda makroiqtisadi sabitliyə nail olmaq müəyyən problemlərlə müşayiət olunur. Qlobal miqyasda baş verən maliyyə böhranları hər bir ölkədə, o cümlədən Azərbaycanda makroiqtisadi sabitliyə təsirsiz ötürür. Belə təsirlərlərdən biri də 2008-ci ildə baş verən maliyyə böhranı idi. Azərbaycanın maliyyə bazarları bu böhrandan minimal itkilərlə çıxıb bildi. Lakin 2014-cü ilin iyul ayından etibarən dünya bazarında xam neftin qiymətinin kəskin azalması manatın məzənnəsinə təsirsiz ötürmədi. Azərbaycan manatı iki dəfədən çox devalvasiya etdi. Bu hadisə Azərbaycan iqtisadiyyatının zəif tərəflərini üzə çıxardı. Belə zəif tərəflərdən biri də xarici valyuta müdaxiləsi siyasətinin qeyri-sabitliyi və səmərəsizliyi ilə bağlıdır.

Manatın 2015-ci ildə baş verən devalvasiyası ölkədə effektiv məzənnə siyasətinin həyata keçirilməsinin vacibliyini gündəmə gətirdi. Lakin Mundell-Fleming trilemması əsas makroiqtisadi göstəriciləri lazımi səviyyədə saxlamaq üçün universal reseptin olmadığını müdafiə edir. Belə ki, hər hansı bir göstəricinin yaxşılaşdırılması, bir qayda olaraq, başqa bir göstəricinin və ya göstəricilərin pisləşməsinə gətirib çıxarır. Ona görə də Azərbaycan iqtisadiyyatının strateji inkişafı üçün daha prioritet göstəricinin seçilməsi vacibdir.

Qeyd edək ki, reprezentativ tədqiqatların məlum nəzəri ümumiləşdirmələri və praktiki nəticələri istənilən ölkədə konkret fəaliyyət üçün əsas ola bilməz. Məsələn, nəzəriyyə təsdiq edir ki, milli valyutanın dəyər itirməsi yerli mal və xidmətlərin rəqabət qabiliyyətini

artır. 2015-ci ildə BVF-nin apardığı araşdırmada isə belə nəticəyə gəlinmişdir ki, iqtisadiyyatda valyutanın real effektiv dəyərinin 10 faiz ucuzlaşması ÜDM-də real xalis ixracın 1,5 faiz orta artımı ilə əlaqələndirilir. Bəzi tədqiqatçılar belə nəticələrə əsaslanaraq devalvasiyadan iqtisadi artım vasitəsi kimi istifadə etməyi təklif edirlər. Lakin bu alətin effektivliyini şübhə altına alan bir çox praktik nümunələr var. Üstəlik, bunu təkcə inkişaf etməkdə olan ölkələrin iqtisadiyyatında deyil, hətta inkişaf etmiş ölkələrin iqtisadiyyatında da müşahidə etmək olur. Məsələn, Yaponiyada 2008-ci il qlobal maliyyə böhranından sonra devalvasiya nəinki ixracı artırmadı, əksinə azaltdı.

Beləliklə, iddia edə bilərik ki, valyuta məzənnəsinin müəyyən edilməsində gözlənilən nəticələr ölkənin spesifik xüsusiyyətlərindən asılıdır. Odur ki, Azərbaycanda valyuta sabitliyinin təmin edilməsi ölkəmizin cari və perspektiv inkişaf strategiyası nəzərə almaqla tədqiq edilməlidir. Belə tədqiqatların mühüm istiqamətlərindən biri də valyuta məzənnəsi ilə digər makroiqtisadi göstəricilərin qarşılıqlı təsirlərinin qiymətləndirilməsi ilə bağlıdır.

Problemin öyrənilmə dərəcəsi. Valyuta məzənnəsinin digər makroiqtisadi göstəricilərlə qarşılıqlı əlaqəsi haqqında nəzəri ümumiləşdirmələr müxtəlif tədqiqatlarda öz əksini tapmışdır.

Valyuta məzənnəsinin formalaşması və digər makroiqtisadi göstəricilərlə qarşılıqlı əlaqəsinə dair nəzəri tədqiqatlar Mouhamed A., McKinnon R.I., Whelan K., Clark P.B., MacDonald R., Lyons R.K., Edwards S., Anupam M., Varun R. , Volcker P.A., Yeager L.B., Boughton J.M., Mundell R.A., Black F., Frazier L., Pettinger T., Tobin J. A., Spahn P.B., Habermeier K, Kokenyne A., Veyrune R., Anderson H., Obsfeld və başqaları tərəfindən aparılmışdır.

Bu problemlə bağlı empirik tədqiqatlar Azərbaycan təmsalında da aparılmışdır.. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının (AMB), Beynəlxalq Valyuta Fondunun (BVF) araşdırmaları, o cümlədən M. Albino-War və B. Quillin Azərbaycanda valyuta sabitliyi ilə bağlı tədqiqatları diqqətəlayiqdir. Azərbaycan təmsalında aparılan empirik tədqiqatlarda əsas predmetiölkəyə böyük həcmdə neft gəlirlərinin daxil olması nəticəsində milli valyuta kursunda baş verəbiləcək dəyişikliklərlə bağlı olmuşdur. F.Qənbərov, F.Həsənov, F.Hüseynov, O.Quliyev neft gəlirlərinin valyuta məzənnəsinə təsirlərini,

M.Ş.Qarayev, İ.V. Xan-Xoyskaya, A.M. Bağirova, O.Babaşov, S.Əliyev, R.Həsənov, Ş.Muxtarov, Y.Yüksel, E.İbadov, Q.Həmidov və başqaları devalvasiyanın makroiqtisadi təsirlərini tədqiq ediblər. Ş.Hacıyev, M.Gülalıyev, D.Vəliyev, İ.Kərimli, Z.Məmmədov, A.Ə. Ələkbərov, Ş.Bayramov və digər tədqiqatçılar valyuta məzənnəsi ilə Azərbaycanın xarici iqtisadi əlaqələri arasındakı qarşılıqlı təsirləri tədqiq ediblər.

Tədqiqatın obyekti və predmeti. Tədqiqatın obyekti Azərbaycanda həyata keçirilən məzənnə siyasətidir. Tədqiqatın predmeti məzənnə şoklarının əsas makroiqtisadi göstəricilərə təsirinin qiymətləndirilməsidir.

Tədqiqatın əsas sualı: Azərbaycanda məzənnə şokları ölkənin makroiqtisadi göstəricilərinə necə təsir edir və mümkün neqativ təsirlərin qarşısı hansı yollarla alın bilər?

Tədqiqatın məqsədi və vəzifələri. Dissertasiya işinin məqsədi milli iqtisadiyyatın inkişafı üçün vacib olan valyuta məzənnəsi sabitliyini təmin edən iqtisadi tədbirlər kompleksinin işlənilib hazırlanmasıdır.

Tədqiqatın məqsədinə uyğun olaraq aşağıdakı vəzifələr müəyyən edilmişdir:

- Valyuta məzənnəsinə nəzəri yanaşmaların müqayisəli təhlili;
- Valyuta məzənnəsinə təsir edən amillərin təsnifləşdirilməsi;
- Valyuta məzənnəsinin milli iqtisadiyyata təsirinə dair müxtəlif tədqiqatların müqayisəli təhlili;
- Valyuta məzənnələrinin sabitliyinin təmin edilməsinin nəzəri yanaşmaların müqayisəli təhlili;
- Valyuta məzənnələrinin tənzimlənməsi ilə bağlı problemlərin təsnifləşdirilməsi;
- Valyuta məzənnəsinin sabitliyini təmin etmək üçün dövlət mexanizmlərinin müəyyən edilməsi.
- Valyuta məzənnəsinin dövlət tənzimlənməsi üzrə dünya təcrübəsinin öyrənilməsi.
- Valyuta məzənnənin makroiqtisadi göstəricilərə təsirinin kəmiyyətə qiymətləndirilməsi;
- 2015-ci ildə Azərbaycanda məzənnə şokunun ölkənin əsas makroiqtisadi göstəricilərə təsirinin qiymətləndirilməsi.

- Azərbaycanda məzənnə siyasətinin təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətlərinin müəyyən edilməsi.

Tədqiqat metodları. Tədqiqat zamanı müxtəlif üsullardan, o cümlədən sistem təhlili, müqayisəli təhlil metodları, ekonometrik metodlar, o cümlədən çoxdəyişənli reqressiya təhlili və statistik təhlillərdən istifadə edilmişdir. Tədqiqat zamanı valyuta məzənnəsində şok dəyişikliklər və məzənnə şoklarına səbəb olan qeyri-monetar amillərə xüsusi diqqət verilmişdir. Tədqiqat prosesində dialektik və sistemli yanaşmalardan istifadə edilmiş, elmi tədqiqatın bir sıra metodlarından, məsələn, struktur-funksional analiz və sintez, təsnifat, müqayisə, ümumiləşdirmə, qiymətləndirmə və s. istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya-empirik bazasını Dünya Bankının, Azərbaycan Mərkəzi Bankının və Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları təşkil etmişdir.

Müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar.

- Bəzi tədqiqatların nəticələrindən fərqli olaraq, dünya bazarlarında qiymətlərin aşağı düşməsi tendensiyası əsaslandırılmışdır (1.2.1).
- Valyutanın dəyər xüsusiyyətləri sistemləşdirilir və bunun əsasında “sabit valyuta” və “sabit məzənnə” anlayışlarının yeni tərifləri təklif olunur. (1.3)
- “Sabit valyuta məzənnəsi” anlayışına müəllif tərəfindən tərif verilmiş, onun əsas xüsusiyyətləri göstərilmişdir. “Məcmu sabit məzənnə” və “optimal məzənnə” (1.3) anlayışları müəyyən edilmişdir.
- Valyuta məzənnələrinin makro tənzimlənməsindən irəli gələn problemlər müəyyən edilmiş və sistemləşdirilmişdir (2.1)
- Ölkədə inflyasiyanın milli valyutanın möhkəmlənməsinə səbəb ola biləcəyi hallar təsvir edilir və əsaslandırılır (2.2)
- Əlavə pul emissiyasına mənfi münasibətin əsassızlığı, habelə dövlət borcunun ödənilməsi üçün emissiya ilə xarici borclanmanın sintezinin məqsədəuyğunluğu əsaslandırılır. Buna əsaslanaraq büdcə kəsirinin ödənilməsi təklifi irəli sürülür (2.2).
- Ölkələrarası kəsişmə məlumatları əsasında valyuta məzənnəsinin ÜDM həcminə təsiri qiymətləndirilmişdir. (3.1.2 tam şəkildə).
- İxracın milli valyutanın şok devalvasiyasına reaksiyanın zəif olmasının səbəbləri müəyyən edilmişdir (3.1.2, model 2).

Tədqiqatın elmi yeniliyi.

Tədqiqatın elmi yenilikləri aşağıdakılardır:

- Pul siyasətində qeyri-sistem yanaşmanın iqtisadi artıma mənfi təsiri əsaslandırılır. Xüsusilə xarici investisiyaların seçilməsi və tənzimlənməsinin zəruriliyi (1.2.1) əsaslandırılır.

- Real məzənnə ilə iqtisadi artım arasında korrelyasiyanın səbəbləri müəyyən edilir. (2.1, bənd 6)

- Valyuta məzənnəsinin sıçrayışının digər iqtisadi göstəricilərə təsirinin kəmiyyətə qiymətləndirilməsində yaranan problemlərin müəyyən edilmişdir (3.1.1).

- İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə milli valyutanın devalvasiyasının idxal və ixraca təsirləri öyrənilmiş (3.1.2, model 2)

- Azərbaycan iqtisadiyyatının xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla, Manatın dollara nisbətən devalvasiyasının Azərbaycanda idxal fəaliyyətinə təsirinin özünəməxsusluğu və mövcud nəzəriyyədən kənaraçıxmalar əsaslandırılmışdır;

- Məzənnə şoklarının mənfi təsirlərinin yumşaldılması üçün təkliflər hazırlanmışdır (3.3.3).

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Valyuta məzənnəsinin tənzimlənməsi və şok dəyişməsinin mənfi təsirlərinin azaldılmasına dair ümumiləşdirilmiş təkliflər pul, fiskal və xarici iqtisadi siyasətinin təkmilləşdirilməsi üçün hökumət və Mərkəzi Bank tərəfindən istifadə edilə bilər.

Aprobasiya və tətbiqi. Dissertasiya işinin əsas müddəaları Ali Attestasiya Komissiyasının tövsiyyə etdiyi elmi jurnallarda dərc olunan on elmi əsər, 7 məqalə və 3 konfrans materiallarında (2 əsər xaricdə dərc olunmuşdur) öz əksini tapmışdır. Tədqiqat zamanı əldə edilən bəzi nəticələrdən McDonald's Azərbaycan şirkətində idxal əməliyyatlarının qiymətləndirilməsi üçün istifadə edilmişdir. Bu haqda McDonald's Azərbaycan şirkətindən Qərbi Kaspi Universitetinə məktub ünvanlanmışdır. Həmçinin tədqiqat zamanı əldə edilən bəzi nəticələr SOCAR-ın Elmi-Tədqiqat Layihə İnstitutunun "Layihələrin iqtisadi qiymətləndirilməsi" şöbəsində praktiki istifadə üçün təklif edilmişdir. Bu haqda icra sertifikatı mövcuddur.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Dissertasiya işi Qərbi Kaspi Universitetində yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi qeyd olunmaqla dissertasiyanın işarə ilə ümumi həcmi. Dissertasiya işi (263896 işarə) girişdən (12927 işarə), 3 fəsildən (211021 işarə), o cümlədən, I fəsil (74444 simvol), II fəsil (69959 simvol), III fəsil (66618 simvol), nəticədən (13972 işarə), ədəbiyyat siyahısından (17851 işarə) və əlavələrdən (6326 işarə) ibarətdir. Dissertasiya işinin həcmi rəqəmlər, cədvəllər və istinadlar siyahısı istisna olmaqla 221342 işarə təşkil edir.

Dissertasiyanın strukturu

Giriş

I Fəsil: Valyuta məzənnəsinin nəzəri məsələləri və onun iqtisadi artıma təsirləri

1.1. Valyuta məzənnəsinin nəzəri məsələləri, ona təsir edən amillər

1.2. Valyuta məzənnəsinin milli iqtisadiyyata təsirlərinin konseptual əsasları

1.3. Valyuta məzənnəsinin sabitliyinin nəzəri əsasları

II Fəsil: Milli iqtisadiyyatın dayanıqlı inkişafı kontekstində valyuta risklərinin tənzimlənməsinin iqtisadi mexanizmləri

2.1. Valyuta məzənnəsinin makrotənzimlənməsi zamanı yaranan problemlər

2.2. Valyuta məzənnəsinin sabitliyinin təmin edilməsinin dövlət mexanizmləri

2.3. Valyuta kurslarının dövlət tənzimlənməsi təcrübəsi

III Fəsil: Valyuta məzənnəsinin iqtisadiyyata təsirlərinin kəmiyyətə qiymətləndirilməsi və onun neqativ təsirlərinin yumşaldılması

3.1. Valyuta məzənnəsinin makroiqtisadi göstəricilərə təsirlərinin kəmiyyətə qiymətləndirilməsi;

3.2. 2015-ci il valyuta məzənnəsi şokunun makroiqtisadi göstəricilərə təsirinin qiymətləndirilməsi;

3.3. Azərbaycanda valyuta məzənnəsi siyasətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

Nəticə və təkliflər

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

Əlavələr

Müdafiəyə tədqim edilən müddəalar

Birinci fəsildə “Məznənin nəzəri məsələləri və onun iqtisadi artıma təsiri” təhlil edilir. Bu fəsildə a) valyuta məzənnələrinin nəzəri məsələləri, onların dəyişməsinin nəticələri, habelə valyuta məzənnələrinin formalaşmasına təsir edən amillər; b) valyuta məzənnəsinin milli iqtisadiyyata təsirinin konseptual əsasları; c) valyuta məzənnələrinin sabitliyinin nəzəri əsasları işlənmişdir.

Birinci müddəa: Beynəlxalq ticarətdə real qiymətlərin aşağı düşməsi tendensiyası var. Bunun əsas səbəbləri a)rəqabətin genişlənməsi, b)istehsal texnologiyasının inkişafı, c) idxal və ixracın elastikliyidir, d) Antiinhisar qanunvericiliyi, e)xarici əlaqələrin liberallaşmasıdır.

Mükəmməl rəqabət seqmentləri dünya ticarətində cüzi bir hissəni təşkil etsə də, dünyada ticarət edilən mal və xidmətlərin əksəriyyəti inhisarçı rəqabət bazarına və ya oliqopolist struktura aiddir. Bunlar mükəmməl rəqabət bazarları olmasa da, müasir dünyada və bu bazarlarda şiddətli rəqabət mövcuddur. Belə rəqabət son nəticədə qiymətlərin əhəmiyyətli dərəcədə azalmasına gətirib çıxarır.

Rəqabət innovativ məhsulları təqib edir. Bunun əsas nümunəsi smartfon bazarıdır. Tarix göstərir ki, müəlliflik hüququ və patent qanunauyğunluğu sahəsində beynəlxalq müqavilələrə baxmayaraq, hətta Apple-ın bu seqmentdə inhisarı uzun sürmədi, Apple-Samsung duopoliyası isə daha da azmüddətli oldu. Oxşar vəziyyət digər innovativ bazarlarda, o cümlədən əczaçılıq məhsulları bazarında da mövcuddur.

Burda innovativ məhsulların yayılması (diffuziyası) prosesi mühüm rol oynayır.

İstər daxili, istərsə də dünya bazarlarında qiymətlərin aşağı salınmasını stimullaşdıran ikinci mühüm amil istehsal texnologiyalarının təkmilləşdirilməsidir. Son onilliklər ərzində texnoloji təkmilləşmə yüksək tempdə inkişaf edir. ABŞ, Qərbi Avropa ölkələri, Yaponiya, Sinqapur, Cənubi Koreya, İsrail və inkişaf etmiş digər ölkələrdə elm və təhsilin inkişafına böyük həcmdə maliyyə ayrılır.

Texnologiyanın dünya qiymətlərinə təsirinin yaxşı nümunəsi kompüterlər, mobil telefonlar, müxtəlif növ televiziya avadanlıqları və

s. kimi informasiya-kommunikasiya texnologiyalarına əsaslanan məhsullardır.

Dünya bazarında məhsulların real qiymətləri aşağı salan üçüncü mühüm amil i ixrac və idxalın elastikliyidir. Müasir dünyada əmtəə və xidmətlərin qiymət üzrə yüksək elastikliyi, ilk növbədə, bütün mal segmentlərində sırt rəqəbətlə bağlıdır. Müasir istehlakçılar yalnız eyni adlı məhsul istehsalçıları arasında deyil, hətta tanınmış markalar arasında da geniş seçimə malikdirlər. İstehsalçıları əvəz etmək imkanı istehsalçıların qiymətləri qaldırmasına mane olur.

Dünya bazarında real qiymətlərin azalmasına təsir göstərən amillərdən biri də inkişaf etmiş bəzi ölkələrdə antiinhisar qanunlarının mövcud olmasıdır. Belə qanunlar istehsalçılar arasında kartellərin və sövdələşmələrin yaranmasını qadağan edir və qiymət artımlarına mane olur.

Dünya bazarında rəqabətin genişlənməsinə, texnoloji diffuziyaya, idxal və ixrac fəaliyyətinə mühüm təsiri olan proseslərdən biri də xarici ticarətin liberallaşmasıdır. Bu prosesin genişlənməsində qloballaşmanın bütün aspektləri mühüm təsirə malikdir. İnstitusional qurum olaraq Ümumdünya Ticarət Təşkilatının (ÜTT) rolunu xüsusi qeyd etmək lazımdır. Əgər bütün ölkələr ÜTT-nin üzvü olarsa, onda həm mal və xidmətlərin, həm də əməyin qiymətində bərabərləşmə mümkündür.

İkinci müddəa: “Sabit valyuta”, bir qayda olaraq, mal və xidmətlərə nisbətən valyutanın dəyərinin sabitliyi, “sabit məzənnə” isə onun dəyərinin başqa valyutaya (və ya başqa valyutalar toplusuna) nisbətən sabitliyi deməkdir.

Əvvəlcə “sabit məzənnə” anlayışını müəyyənləşdirək. Elmi ədəbiyyatda “sabit valyuta” termini tez-tez işlədildiyi üçün ilk növbədə bu məsələyə aydınlıq gətirməkdə fayda var. Bu terminlərin düzgün istifadə edilməməsinin çaşqınlıq yaratdığını nəzərə alsaq, bu, olduqca vacibdir. Pulun ən azı aşağıdakı dörd müxtəlif dəyərini qeyd edə bilərik:

1. Valyutanın istehlak dəyəri. Bu, əmtəə pullarına aiddir, müasir fiat pulların istehlak dəyəri demək olar ki, sıfıra bərabərdir.

2. Valyutanın əmtəə və xidmətlərə nisbətən dəyəri. Bu dəyər verilən vahid valyutaya nə qədər mal və xidmətlərin alınə biləcəyindən

asılıdır. Müvafiq olaraq, müəyyən valyutanın bu qabiliyyəti (və ya gücü) mal və xidmətlər bazarında özünü göstərir. Bu əmtəə və xidmətlərin toplusu istehlak səbəti ilə məhdudlaşdıqda, mal və xidmətlərə nisbətən valyutanın dəyərinin dəyişməsi inflyasiya sürəti ilə ölçülür.

3. Valyutanın başqa valyutaya nisbətən dəyəri. Bu ifadədən aydın olduğu kimi, verilən valyuta vahidinin dəyərinə nə qədər başqa konkret valyuta alına biləcəyindən asılıdır. Müvafiq olaraq, müəyyən bir valyutanın bu qabiliyyəti (və ya gücü) valyuta bazarında təzahür edir və ona məzənnə deyilir.

4. Pulun investisiya dəyəri. Bu, valyutanın sahibinə gəlir gətirmək qabiliyyətidir. İqtisadiyyatda bu dəyərin subyektiv tərfi pulun imkan dəyəri (imkan dəyəri) anlayışına gətirib çıxarır, lakin universal obyektivləşdirilmiş yanaşma onu ya orta kredit dərəcələri ilə, ya da hansısa maliyyə bazarının indeksləri ilə ölçür. Hər halda, əksər hallarda valyutanın investisiya dəyəri faiz dərəcələri ilə ölçülür və maliyyə və ya kapital bazarlarında müəyyən edilir.

Üçüncü müddə: “Sabit valyuta məzənnəsi”, “məcmu sabit məzənnə” və “optimal məzənnə” anlayışlarının konkretləşdirilməsinə ehtiyac var.

Dissertasiya işində “Sabit valyuta məzənnəsi”, “məcmu sabit məzənnə” və “optimal məzənnə” anlayışlarına iqtisadi ədəbiyyatda yeni və mahiyyətə bir qədər fərqli təriflər verilib.

Tərif 1. “Sabitlik” anlayışının ümumi tərifindən sonra məzənnənin sabitliyi dedikdə aşağıdakı iki variantı nəzərdə tuturuq:

1. Konkret valyuta məzənnəsi o zaman “sabit” adlanır ki, dünyanın əsas valyutalarına nisbətən sabit olsun.

2. Müəyyən bir valyutanın məzənnəsi o halda “sabit” adlanır ki, onun həqiqətən effektiv məzənnəsi sabitdir.

Ayındır ki, bu mühakimələrdə istifadə olunan “sabitlik” anlayışını da müəyyən etmək lazımdır. Bu məqsədlə riyaziyyatdan bu hal üçün adekvat olan sabitliyin tərifini tətbiq edirik.

Tərif 2. Valyuta məzənnəsi hər hansı amilə nisbətən o zaman dayanıqlı hesab olunur ki, bu faktorun cüzi dəyişməsi məzənnənin cüzi dəyişməsinə səbəb olsun.

Tərif 3. Məzənnənin bütün amillərə nisbətən dayanıqlığını

ifadə edən *məzənnənin məcmu sabitliyi* anlayışını təqdim etmək olar. Lakin bu tərif yalnız nəzəri xarakter daşıyır, üzən rejimlər üçün praktiki olaraq belə məzənnə mümkün deyil.

Təklif etdiyimiz təriflərin bir sıra üstünlükləri var:

- Birincisi, onlar konkretidir.
- İkincisi, onlar iqtisadi nəzəriyyə və praktikada qəbul edilmiş yanaşmalara uyğundur.
- Üçüncüsü, “sabit məzənnə” anlayışından istifadəni çətinləşdirirlər. Məhz, əksər hallarda bu anlayışın mənasının intuitiv olduğu güman edilir, lakin bizim tərifimizdə o, konkretləşdirilir.
- Dördüncüsü, bu cür yanaşma tərfi rəsmiləşdirməyə imkan verir, onun öyrənilməsini asanlaşdırır və ona ciddilik gətirir. Gəlin bu rəsmiləşdirməni nümayiş etdirək. Valyuta məzənnəsini onun determinant fuksiyası kimi nəzərdən keçirək:

$$er = f(\pi, r, s, \Delta c, p, bop, d, gi, \Delta gdp, pol_sit, conf, tt, etc)$$

burada *er*-valyuta məzənnəsini; π – inflyasiyanı; *r* - faiz dərəcəsini; *s*-spekulyasiya səviyyəsini; Δc – rəqabət qabiliyyətinin dəyişməsini; *p*-digər valyutaların nisbi gücünü; *bop*-tədiyyə balansını; *d* - dövlət borcunu; *gi*- dövlət müdaxiləsi səviyyəsini; Δgdp -iqtisadi artım səviyyəsini; *pol_sit* - siyasi vəziyyəti; *conf* - etibar səviyyəsini; *tt* – ticarət şərtini; etc - digər amilləri ifadə edir.

Buradan aşağıdakı iradları qeyd etmək olar:

1) Bizim tərifimizin bu amillərdən hər hansı birinə görə sabitliyi bu amilə nisbətən kəsilməz funksiyanı ifadə edir.

2) Aqreqat sabitlik bütün dəyişənlər üzrə kəsilməzdir .

3) Məzənnənin qiymətinin müəyyən edilməsi zamanı hər hansı amilə nisbətən məzənnənin sabitliyi onun digər qiymətlərində sabitlik demək deyil.

4) Determinantların mənalılarından göründüyü kimi, onların bəziləri kəmiyyət xarakteri daşımır. Miqyaslama üsulundan istifadə edərək funksiyanı tətbiq etmək üçün ədədi qiymət təyin etmək lazımdır ki, bunun üçün etmək olar.

5) Tərifinə görə fiksə edilən məzənnə və valyuta dəhlizi rejimi aqreqat sabitdir.

6) Faktorlar arasında korrelyasiya olmadıqda aqreqat sabitləşmənin təmini məsələsi mürəkkəbləşir.

7) Təklif etdiyimiz tərifdə məzənnənin sabitliyi faktorun dəyərində cüzi dəyişikliyi nəzərdə tutur. Təbii ki, onun əhəmiyyətli dəyişməsi ilə məzənnə kəskin şəkildə dəyişə bilər.

8) Konkret faktorların məzənnəyə təsirinin o cümlədən verilən faktor üzrə sabitlik məsələsinin tədqiqi üçün, təklif olunan funksiyaya iqtisadi tədqiqatlarda geniş istifadə olunan ceteris paribus, yəni, digər dəyişənləri təyin etmək fərziyyəsi tətbiq edilə bilər.

9) Nəhayət, qeyd edək ki, verilən funksiya abstrak deyil - ekonometrik metodlardan istifadə etməklə sonrakı bölmələrdə öyrəniləcək.

Tərif 4. Ən böyük dayanıqlı iqtisadi artımı təmin edən məzənnə optimal məzənnə adlandırılacaqdır.

Aydın ki, bu tərif daha az konstruktivdir, lakin, fikrimizcə, sabit məzənnənin mənasını dəqiq ifadə edir.

“Milli iqtisadiyyatın davamlı inkişafı şəraitində valyuta risklərinin tənzimlənməsinin iqtisadi mexanizmləri” adlı ikinci fəslə a) valyuta məzənnələrinin makrotənzimlənməsindən irəli gələn problemlər; b) məzənnə sabitliyini təmin edən dövlət mexanizmləri; c) valyuta məzənnələrinin dövlət tənzimlənməsi təcrübəsi tədqiq olunub. Bu fəslə müdafiə üçün təqdim edilən müddəalar aşağıdakılardır:

Dördüncü müddə: Valyuta məzənnələrinin makrotənzimlənməsi zamanı Mundell-Fleming trilemması, Maliyyə bazarlarının böyüməsi və volatilliyi, Eşidilən küy, Strategiya seçimi, Rasional kursun müəyyən edilməsi və Sinxronluğun qarışıqlığı kimi problemlər meydana çıxır

1. Mundell-Fleming trilemması - eyni zamanda aşağıdakıları təmin etmək mümkün deyil: a) müstəqil pul siyasəti; b) sabit valyuta məzənnəsi və c) kapitalın sərbəst hərəkəti. Mundell-Fleming trilemmasına qeyri-mümkün üçlük də deyilir.

2. Maliyyə bazarlarının böyüməsi və volatilliyi. Yüksək faiz axtarışı ilə “qaynar pul” adlanan nəhəng məbləğlərin bir ölkədən digərinə tez-tez axması valyuta məzənnələrini sarsıdır.

3. Eşidilən səs-küy (küy) – elmi ədəbiyyatda “küy” adlandırılır. Bu təsir İnternet və rəqəmsal texnologiyaların inkişafı və onların geniş tətbiqi ilə artmış, o cümlədən maliyyə bazarlarında səs-küyün yayılma sürətini artırmışdır.

4. Strategiya seçimi. İqtisadi artımı stimullaşdırmaq üçün valyuta məzənnələrindən istifadənin iki məşhur yanaşması mövcuddur; a) Sabitliyin təşviqi və b) istifadəsi iqtisadi artıma xüsusi maneələr yaradan rəqabətin təşviqi.

5. Rasional kursun müəyyən edilməsi.

6. Sinxronluğun qarışıqlığı. Bu termin ekonometrikadan gəlir və ekzogenlik və endogenlik təsnifatına uyğun olaraq dəyişənlərin (parametrlərin) müəyyən edilməsi probleminə aiddir. Məsələ ondadır ki, ekonometrik modellərdə (deməli, bu modellərdən irəli gələn mühakimələrdə) bəzi amillər ekzogen, yəni kənardan verilir (yəni sabit), bəziləri isə endogen, yəni model çərçivəsində hesablanmış kimi qəbul edilir. Lakin ekzogen və endogen amillər arasında korrelyasiya olduqda, sonuncunun hesablanmış qiyməti və ekzogen parametrin faktiki olaraq sabit olduğu güman edilən apriori fiks, yəni, dəyişməz qəbul edilir. Yəni, ekonometrikada qarışıq qiymətləndirmə ilə, real həyatda isə siyasi qərarların qeyri-adekvatlığı ilə ifadə olunan paradoks ortaya çıxır.

Beşinci müddə: Mərkəzi Bankın inflyasiyanın hədəflənməsi milli valyutanın möhkəmlənməsinə gətirib çıxarsa da, bu məsələdə həddindən artıq çox olmamaq lazımdır - rəqiblərlə müqayisədə inflyasiya səviyyəsini bir qədər aşağı saxlamaq kifayətdir, əks halda çox ucuz ixracın iqtisadi artıma töhfəsi kifayət qədər aşağı olacaq.

İnflyasiyanın milli valyutanın bahalaşmasına səbəb ola biləcək iki hal var.

1) Əgər məhsul (və ya bu ölkənin xidməti) nadirdir və ya unikaldırsa və xaricilər tərəfindən tələb olunandrsa o, bahalaşdıqda, tərəfdaş bu ölkənin valyutası ilə həmin qədər daha çox ödəməli olurlar və müvafiq olaraq, bu valyutaya tələbat artır, bu da onun məzənnəsinin artmasına səbəb olur.

2) Əgər məhsul unikal deyilsə (yəni başqa ölkələrdə onun əvəzedicisi var) və o, rəqiblərindən daha çox bahalaşsa da, lakin onlarda satılan qiymətdən ucuz qalarsa, ona olan tələbatın miqdarı dəyişməyəcək, əksinə daha çox olacaq. Onun alınması üçün manat tələb olunacaq, yəni. manata tələb artacaq və onun məzənnəsi yüksələcək.

Altıncı müddə: Milli valyutanın əlavə emissiyası və xarici agentlərdən borc götürmə variantlarının sintezi valyuta məzənnəsinin sabitliyi üçün məqsəduyğundur. Bu həm məzənnəyə, həm də faizə minimal təsir göstərəcək, lakin inflyasiyadan qaçmaq mümkün olmayacaq. Ancaq Mundell-Fleming trilemmasına əsasən bu təbii.

1) Milli valyutanın əlavə emissiyası. Əgər dövlət milli valyutanın möhkəmlənməsindən yayınmaq istəyirsə, bu, yeganə yoldur. Əsas arqumenti pul kütləsinin artması nəticəsində inflyasiyaya təkan vermək olan Beynəlxalq Valyuta Fondu (BVF) tərəfindən tövsiyə olunmadığı üçün qeyri-populyar hesab olunur.

Amma biz bu məsələnin üzərində daha ətraflı dayanmalıyıq. Birincisi, BVF-nin tövsiyələri müxtəlif ölkələrdə dəfələrlə iflasa uğrayıb. İkincisi, bu təşkilat əsas payın ABŞ və Qərbi Avropaya məxsus olduğu “səhmdar cəmiyyət” prinsipi ilə təşkil olunub və müvafiq olaraq bu ölkələrin maraqlarına xidmət edir. Xüsusilə BVF-nin əsas vəzifələrindən biri verilmiş borclar üzrə faiz şəklində gəlir əldə etməkdir. Üçüncüsü, məlumdur ki, BVF dövlətlərə borc verərkən onların qarşısına ağır (bəzi hallarda qul kimi) iqtisadi, çox vaxt da siyasi şərtlər qoyur. Dördüncüsü, əgər dövlət bahalaşmanın öhdəsindən gələcəyinə və hiperinflyasiyanın qarşısını alacağına əmindirsə, o zaman hətta ikirəqəmli (lakin idarə olunan) inflyasiya təhlükə deyil, əksinə, iqtisadi artım üçün əlverişli ola bilər. Beşincisi, əlavə emissiya milli valyutanı devalvasiya edir ki, bu da ixracın və iqtisadi artımın artmasına səbəb olacaq.

2) Xarici agentlərdən borc götürmə. Təbii ki, bu zaman borc xarici valyuta ilə alınır, onun böyük hissəsi daxili bazarda mübadilə olunur. Əksər hallarda böyük məbləğdə borc götürüldüyü üçün daxili valyuta bazarında xarici valyuta təklifi xeyli artır və bu da milli valyutanın möhkəmlənməsinə səbəb olur.

“Məzənnənin iqtisadiyyata təsirinin kəmiyyətə qiymətləndirilməsi və onun mənfi nəticələrinin yumşaldılmasının əsas istiqamətləri” adlı **üçüncü fəsil**də: a) məzənnənin iqtisadi göstəricilərə təsirinin kəmiyyətə qiymətləndirilməsi aparılmışdır; b) 2015-ci ilin məzənnə şokunun ölkənin əsas makroiqtisadi göstəriciləri ilə qarşılıqlı təsiri aşkar edilmişdir; c) Azərbaycanda məzənnə siyasətinin

təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətləri təklif edilir. Bu fəsildə aşağıdakı müddəalar müdafiəyə təqdim edilir.

Yeddinci müddəa: Əgər dolların sabit məzənnəsi iki dəfə artarsa, onda milli valyutada nominal ÜDM, əvvəlki ilə nisbətən orta hesabla 20% sürətlə artacaq.

Araşdırmamız dolların məzənnəsindəki güclü dəyişikliyin ölkənin dollar ifadəsində nominal ÜDM-ə əhəmiyyətli təsirini aşkar etməmişdir. Eyni zamanda, ABŞ dollarının məzənnəsindəki sıçrayış ilə milli valyutalarda ifadə olunan nominal ÜDM arasında kifayət qədər yüksək müsbət əlaqə mövcuddur ki, bu da növbəti ildə özünü daha dəqiq göstərir.

Növbəti ildə nominal ÜDM-in (milli valyutada nominasiya olunmuş) artımının ABŞ dollarının məzənnəsinin dəyişməsindən birbaşa asılılığı qurduğumuz ekonometrik modeldə də öz əksini tapmışdır (1):

$$\text{GDP_GR_1} = 0,89 + 0,21 \cdot \text{ER_GR}, \quad R^2 = 0,39 \quad (1) \\ (0,06)$$

burada GDP_GR_1 – növbəti ildə milli valyutada nominal ÜDM indeksi, ER_GR – ABŞ dollarının məzənnəsidir.

İlk növbədə qeyd edirik ki, statistik xarakteristikaya görə (1) tənliyi ilə ifadə edilən model adekvatdır. Belə ki, determinasiya əmsalının qiymətinin $R^2 = 0,39$ olması onu göstərir ki, nominal ÜDM-in artımına təsir edən başqa mühüm amillər də mövcuddur. Bu nəticə təbiidir. Belə ki, ÜDM həcminə təsir göstərən çoxlu sayda digər amillər də var. Lakin C(2) əmsalının p-qiyməti hətta 1% əhəmiyyətlik səviyyəsində də H_0 hipotezinin inkar edildiyini sübut edir. Modeldə avtokorrelyasiya da mövcud deyil. Belə ki, Darbin-Uatson əmsalı yol verilən intervaldadır ($DW = 2.25$).

Beləliklə, modelin adekvat olduğunu qəbul etmək olar. Yəni belə nəticəyə gəlmək olar ki, dolların məzənnəsi indeksinin bir vahid artması nominal ÜDM indeksinin 0,2 vahid artmasına səbəb olur.

Səkkizinci müddəa: Azərbaycan manatının ABŞ dollarına məzənnəsi ixracın idxala olan nisbətindən neqativ asılıdır.

Bizi ilk növbədə məzənnənin müəyyənədicisi amilləri maraqlandır. Valyuta məzənnəsinin formalaşmasında tədiyə balansının həlledici

rolu dərslik faktı kimi məlumdur. Azərbaycan da istisna deyil.

Əvvəlki bölmədə olduğu kimi burada da göstərici kimi ticarət balansından deyil, ixracın idxala nisbətindən istifadə edirik.

Hərtərəfli təhlillər göstərdi ki, baxılan halda ixracın idxala nisbətinin məzənnəyə təsirinin pik nöqtəsini üç aylıq geriləmə (laq) gözləyir. Gözləniləndiyi kimi, ABŞ dollarının məzənnəsi ixracın idxala nisbətindən neqativ asılıdır (2):

$$\text{EXCH_RATE_OFF}=1,58 - 0,17 \cdot \text{EXPORT}(-3)/\text{IMPORT}(-3) \quad (R^2 = 0,28) \quad (2) \\ (0,06)$$

Burada EXCH_RATE_OFF – ABŞ dollarının manatla rəsmi məzənnəsidir;

EXPORT(-3) – ABŞ dolları ifadəsində son üç ayda ixracın həcmidir (mln. ABŞ dolları);

IMPORT(-3) – ABŞ dolları ifadəsində son üç ayda idxalın həcmidir (mln. ABŞ dolları);

Bu xətti modeli adekvat hesab etmək olar. Belə ki, reqressor əmsalı 1%-lik intervalda əhəmiyyətlidir. Bu modeldə determinasiya əmsalının kiçik olmasının ($R^2 = 0,28$) əsas səbəbi Azərbaycanda dolların rəsmi məzənnəsinin formalaşmasında Mərkəzi Bankın müdaxiləsinin yüksək olmasıdır. Bu modeldə avtokorrelyasiya səviyyəsi də yüksəkdir ($DW = 0.58$).

Model göstərir ki, ixracın idxala nisbətinin bir vahid artması ABŞ dollarının 17 qəpik ucuzlaşmasına səbəb olur. Nəzərə alsaq ki, istifadə olunan zaman sırasında ixracın idxala nisbətinin orta dəyəri 1,5 təşkil edir.

Xətti modeldə çıxarılan nəticəni loqarifmik model vasitəsilə yoxlamağın mənası var. Ekonometrik hesablamalara əsaslanaraq loqarifmik modeli belə ifadə edə bilərik:

$$\ln(\text{EXCH_RATE_OFF})=0,33-0,27 \cdot \ln(\text{EXPORT}(-3)/\text{IMPORT}(-3)) \quad (R^2=0,28) \quad (3) \\ (0,09)$$

Göründüyü kimi, bu modelin statistik xüsusiyyətləri xətti modeldən daha yaxşıdır: t-statistika daha böyükdür (mütləq dəyərdə), determinasiya əmsalı ($R^2=0,31$) daha yüksəkdir və RSS qalıqlarının cəmi 2-ci modelə müqayisədə, demək olar ki, iki dəfə azdır (1,54-ə qarşı 0,94).

3-cü modelə əsasən, ixracın idxala nisbətinin 1 faiz artması dolların manata nisbətən 0,27 faiz ucuzlaşmasına səbəb olur. Müvafiq müqayisə göstərir ki, bu, xətti modelin gəldiyi nəticə ilə tam uyğundur.

Manatın ABŞ dolları ilə məzənnəsi inflyasiyanın mühüm amillərindəndir. Dolların məzənnəsinin 1 manat artması inflyasiya səviyyəsini 13% bəndi artırır.

Manatın dollara nisbətən məzənnəsinin, həmçinin qeyri-neft real effektiv valyuta məzənnəsinin inflyasiyaya təsirini analiz edərək belə bir nəticə əldə etdik ki, dollara nisbətən məzənnə inflyasiyaya ciddi təsir göstərir. Model adekvatdır. Belə ki, determinasiya əmsalı $R^2 = 0,96$. t-statistika kifayət qədər yüksəkdir ($t=24,0$), avtokorrelyasiya yoxdur (Дарбина-Ватсон əmsalı=1,91). Modelin riyazi olaraq (4) tənliyindəki kimi ifadə edə bilərik:

$$CPI = -9,8 + 13,1 \cdot EXCH_RATE_OFF, \quad (R^2 = 0,96) \quad (4)$$

(0,55)

burada CPI – istehlak qiymətləri indeksi, EXCH_RATE_OFF – manatın ABŞ dolları ilə məzənnəsidиральный курс доллара США, выраженный в манатах.

Manatın qeyri-neft real effektiv məzənnəsinin inflyasiyaya təsirinin qiymətləndirilməsi də mühüm əhəmiyyət daşıyır. Belə ki, Azərbaycanın ixracında neft əsas paya malik olduğu kimi idxalda da qeyri-neft məhsulları üstünlük təşkil edir. Modeli 5-ci tənlikdə olduğu kimi ifadə edə bilərik. Qeyd edək ki, model adekvatdır. Belə ki, determinasiya əmsalı yüksəkdir ($R^2 = 0,87$), reqressorun əmsalı üçün 1%-lik etibarlılıq intervalında H_0 hipotezi inkar olunur.

$$CPI = 28,8 - 0,21 \cdot EX_RATE_RENO \quad (5)$$

(0,02)

Burada EX_RATE_RENO manatın qeyri-neft real effektiv məzənnəsini, CPI – istehlak qiymətləri indeksini ifadə edir.

(5)-ci modelə əsasən manatın qeyri-neft effektiv məzənnəsi bir vahid artanda istehlak qiymətləri indeksi 0.2 faiz bəndi azalır.

ABŞ dollarının manata nisbətən məzənnəsi ilə qeyri-neft ixracının 3 ay sonrakı həcmi (laq=3) arasında pozitiv əlaqə var. Yəni manat dollara nisbətən ucuzlaşdıqca ölkədən qeyri-neft

məhsullarının ixracı stimullaşır.

Ekonometrik hesablamalar göstərir ki, dolların manata nisbətən rəsmi məzənnəsi ilə qeyri-neft ixracın 3 ay sonrakı həcmi arasında reqresiya asılılığının modeli 1%-lik etibarlılıq intervalında əhəmiyyətliyə (p-qiymət= 0,0047). Determinasiya əmsalı yüksək olmasa da asılı dəyişənin, yəni qeyri-neft ixracının 31%-lik dispersiyasını izah edir. Avtokorrelyasiyanın olmaması da modelin adekvatlığını sübut edən faktlardanıdır. Beləliklə, bu iki göstərici arasındakı reqresiya asılılığını aşağıdakı (6) tənliyindəki kimi ifadə edə bilərik:

$$\text{EXP_NOIL} = 34,3 + 86,2 * \text{EXCH_RATE_OFF}(-3) \quad (R^2 = 0,31) \quad (6) \\ (27,4)$$

EXCH_RATE_OFF – ABŞ dollarının manatla məzənnəsidir

Modelin sol hissəsi, yəni asılı dəyişən EXP_NOIL- Azərbaycanın qeyri-neft ixracının manatla həcmidir.

Beləliklə, dollarının manata nisbətən məzənnəsi 10 qəpik artarsa, onda ölkənin qeyri-neft ixracı orta hesabla 8,62 milyon manat arta bilər.

Nəticə və təkliflər

Tədqiqat zamanı aşağıdakı nəticələr əldə edilmişdir:

1. Mərkəzi Bankın pul siyasətinin muxtariyyət dərəcəsi valyuta bazarının liberallaşma dərəcəsi ilə düz mütənasibdir: məzənnəyə nəzarət nə qədər sərt olarsa, pul siyasətinin muxtariyyət dərəcəsi də bir o qədər az olar;

2. Pul siyasəti alətləri vasitəsilə konkret real məzənnənin saxlanması siyasəti, iqtisadiyyatın əsas göstəricilərinə təsirləri nəzərə almasaq, inflyasiya kimi uzunmüddətli perspektivdə effektiv ola bilməz.

3. Kapitalın ölkəyə nəzarətsiz daxil olması, milli valyutanın yenidən qiymətləndirilməsi ortamüddətli perspektivdə iqtisadi artıma mənfi təsir göstərə bilər. Buna görə də, onların daxilolmalarını məhdudlaşdırmaq üçün kapital nəzarətinin seçmə tətbiqi zəruridir. Malayziya bu məsələdə ən yaxşı təcrübələrdən birinə malikdir.

4. Milli valyutanın möhkəmlənməsi müsbət ticarət balansını tələb edir ki, bu da milli əmtəə və xidmətlərin rəqabət üstünlüyündə olduğu ixracın artması və idxalın azalması ilə əldə edilə bilər;

5. Valyuta məzənnəsi qeyri-çevik və ya qismən çevik rejimli ölkələrdə, o cümlədən Azərbaycanda valyuta məzənnəsinin digər makroiqtisadi göstəricilərlə qarşılıqlı təsirini kəmiyyət cəhətdən qiymətləndirərkən məzənnənin zamanla zəif dəyişkənliyi səbəbindən statistik və ekonometrik metodların tətbiq edilməsi çətin olur;

6. Ölkələrarası çarpaz reqressiya analizi göstərdi ki, əgər dolların sabit məzənnəsi birdən-birə iki dəfə artarsa, o zaman milli valyutada ifadə olunan nominal ÜDM əvvəlki ilə nisbətən orta hesabla 20% sürətlə artacaq. Ancaq artıq ikinci ildə bu təsir nəinki davam etmir, əksinə mənfi olur. Bu başa düşüləndir: artımın böyük hissəsi birinci ildə baş verdiyindən birinci ildə çox yüksək artımla müqayisədə ikinci ildə nisbətən aşağı artım mənfi korrelyasiyaya səbəb ola bilər.

7. İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə milli valyutanın devalvasiyası ilk dövrlərdə həm idxalın, həm də ixracın azalması ilə müşayiət olunur. Digər tərəfdən, nəzərə almaq lazımdır ki, bəzi (əsasən yüksək texnologiyalı) segmentlərdə inkişaf etməkdə olan ölkələr idxaldan asılıdır və bu, idxalın azalma tempini ləngidir. Bütün bu hallar milli

valyutanın devalvasiyasının idxal və ixraca təsirini ayrıca öyrənməyin mənasızlığını göstərir. Ona görə də milli valyutanın devalvasiyasının ixracın idxala nisbətində təsirini öyrənmək daha məqsədəuyğundur. Təhlillərimiz göstərdi ki, bizim nümunəmiz üçün bu təsir devalvasiyadan sonrakı ikinci ildə daha qabarıq şəkildə özünü göstərir.

8. 2015-ci ildə Azərbaycanda baş vermiş devalvasiya nümunəsi əsasında məlum olub ki:

- İxracın idxala nisbətinin bir vahid artması ABŞ dollarının məzənnəsinin 17 qəpik azalmasına səbəb olur. Nəzərə alsaq ki, istifadə olunan zaman sıralarında ixracın idxala nisbətinin orta dəyəri 1,5 təşkil edir, onda bu göstəricinin bir vahid artması demək olar ki, 1,6 dəfə artım deməkdir.

- İxracın idxala nisbətinin 1 faiz artması dolların 0,27 faiz ucuzlaşmasına səbəb olur.

- Dolların məzənnəsinin 1 manat artması inflyasiyanın 13 faiz bəndi artmasına gətirib çıxarır;

- Dolların 1% artması istehlak qiymətləri indeksinin (İQİ) 3,25% artmasına səbəb olur;

- Manatın məzənnəsinin bir vahid artması İQİ-ni 0,2 bənd aşağı salır. Bu zaman istehlak qiymətlərinə güclü təsir göstərən idxal manat ifadəsində ucuzlaşır.

- ÜDM-in ixrac elastikliyi 0,91-dir, yəni ixracın bir faiz artması ÜDM-in (manatla) 0,91 faiz artması ilə müşayiət olunur.

- Azərbaycanın qeyri-neft ÜDM-nin ümumi ixrac üçün elastikliyi 0,88-dir, yəni ixracın 1 milyon dollar artması hesabına qeyri-neft ÜDM-i 880 min manat artır.

- Dolların məzənnəsinin məsələn, 10 qəpik artması ölkənin qeyri-neft ixracının orta hesabla 8,6 milyon manat artmasına gətirib çıxarır ki, bu da kifayət qədər inandırıcı görünür.

- Dolların rəsmi məzənnəsi ilə üç aylıq irəliləyişlə qeyri-neft ixracının elastikliyi (manatla ifadə olunur) 0,7-dir, yəni dolların məzənnəsinin 10% artması 3 ayda manatla qeyri-neft ixracının 7% artmasına gətirib çıxarır.

- Dollarla ifadə edilən idxalın dollarla ifadə olunan ixraca nisbətdə elastikliyi 0,5-dir.

- əhalinin nominal gəlirləri baxımından dollarla ifadə olunan

idxalın elastikliyi 0,38-dir. Yəni əhalinin nominal gəlirlərinin 10% artması dollar ifadəsində idxalı təxminən 4% artırır;

- Manatla ifadə olunan idxalın dollarla ifadə olunan ixraca elastikliyi 0,7-dir, yəni dollarla ixracın bir faiz artması manatla idxalı 0,7 faiz artırır;

- Dolların məzənnəsi ilə manatla ifadə olunan idxalın elastikliyi 1,5-dir, yəni dolların məzənnəsinin 1% artması manatla ifadə olunan idxalın 1,5% artmasına səbəb olur, yəni bu asılılıq elastikdir. Bu qənaət, bir tərəfdən, Azərbaycan iqtisadiyyatının idxaldan asılılığı ilə bağlı fərziyyəimizi bir daha təsdiq edirsə, digər tərəfdən, kəmiyyət qiymətləndirməsi onun hətta dolların məzənnəsinə münasibətdə də müsbət elastik olduğunu göstərir.

9. Azərbaycan manatının devalvasiyası əsasən dünya enerji qiymətlərinin aşağı düşməsi nəticəsində baş verdiyi üçün bu, dollarla ifadə edilən ÜDM-ə mənfi təsirlə müşayiət olundu, lakin manat ifadəsində devalvasiyanın səbəblərindən asılı olaraq, ÜDM arta və ya azala bilər. Məsələn, 2015-ci ildəki devalvasiya şokundan dərhal sonra, yəni 2016-cı ildə Azərbaycanda real ÜDM 3,1% azaldığı halda, 2011-2014-cü illərdə real ÜDM-in orta illik artımı 2,68% təşkil edib.

Araşdırmamızın nəticələrinə əsasən biz məzənnə siyasətinin təkmilləşdirilməsi üçün aşağıdakı prinsip və istiqamətləri təklif edə bilərik. Bu zaman təklif edilən istiqamətləri iki bloku ayırmaq olar: 1) dar monetar, yəni valyuta tənzimlənməsi ilə birbaşa əlaqəli olan və 2) ümumi iqtisadi.

1. Valyuta məzənnəsi müəyyən edilərkən ilk növbədə iqtisadi artımın hədəflənməsi zəruridir. Bu zaman inflyasiya, məşğulluq və s. kimi makroiqtisadi göstəricilər də bu məqsədə uyğunlaşdırılmalıdır;

2. Nəzərə almaq lazımdır ki, milli valyutanın digər valyutalara nisbətən dəyəri ilə yanaşı, digər dəyərlər də mövcuddur: a) əmtəə və xidmətlərə münasibətdə olan dəyər, yəni qiymət səviyyəsi; 2) mənfəət əldə etmək qabiliyyəti kimi, yəni investisiya dəyəri. Əmtəə puluna gəldikdə isə, əlavə olaraq, onun istehlak dəyəri.

3. Maliyyə bazarlarına ciddi nəzarət lazımdır. Məhz belə nəzarətin mövcudluğu 2007-2010-cu illər böhranının Kanada və Norveçdə maliyyə bazarlarından qaynaqlanan mənfi nəticələrinin əhəmiyyətli dərəcədə yumşaldılmasını təmin etdi.

4. Təcrübə göstərir ki, valyuta bazarlarında şayələrə qarşı mübarizədə ən təsirli üsul hakimiyyətin, ilk növbədə mərkəzi bankın doğru bəyanatlarıdır. Əks halda, valyuta bazarı qeyri-sabit olur və təkcə yerli sakinlərdən deyil, düşmən dövlətlərdən və digər qurumlardan gələn şayiələrdən istifadə etmək təhlükəsi böyükdür.

5. Dünya bazarlarında milli malların rəqabət qabiliyyətini aşağı salan milli valyutanın yenidən qiymətləndirilməsinə yol vermək olmaz. Bunun üçün müxtəlif vasitələr var.

6. Mərkəzi Bank tərəfindən inflyasiyanın təşviqi milli valyutanın möhkəmlənməsinə səbəb olmasına baxmayaraq, bu məsələdə həddindən artıq yüklənmək məqsədəuyğun deyil. Rəqiblərlə müqayisədə inflyasiyanın aşağı səviyyədə saxlanılması vacibdir;

7. Azərbaycan Milli Bankı kiçik dəhlizdə məzənnənin tənzimlənməsi istiqamətində səmərəli siyasəti davam etdirməlidir. Belə sabitlik həm biznes üçün, həm də kənardan spekulyativ müdaxilələrin qarşısını almaq üçün son dərəcə vacibdir. İndiki mərhələdə tam üzən məzənnəyə keçid təhlükəlidir. Bu yalnız milli iqtisadiyyatın real sektorunun davamlı inkişafı ilə mümkün ola bilər.

8. İkinci blok ən vacib hesab olunur, çünki valyuta bazarında sabitliyin açarı iqtisadiyyatın sabit inkişafıdır. Beləliklə, ölkə iqtisadiyyatının qarşısında duran əsas vəzifə valyuta tənzimlənməsinin səmərəliliyi ilə də bağlı olan ümumi iqtisadi vəzifədir və ixracın şaxələndirilməsinə aiddir. İqtisadi siyasətin bu istiqaməti məzənnənin tənzimlənməsinin xüsusiyyətləri ilə bilavasitə bağlı olmasa da, əsas istiqamətdir. Birincisi, ixracın diversifikasiyası profilaktik xarakter daşıyır; məzənnə şoklarının qarşısını almaq üçün vacibdir: ixracın geniş çeşidi ilə bir və ya iki məhsula qiymətin və ya tələbin azalması monoixrac vəziyyətində olduğu kimi zərərli olmayacaq. İkincisi, ixracın diversifikasiyası avtomatik olaraq ölkə daxilində yüksək keyfiyyətli və rəqabətqabiliyyətli məhsulların istehsalı deməkdir. Bu da idxalla bağlı devalvasiyadan sonrakı kataklizmləri yumşaltmağa imkan verir.

Dərc olunmuş elmi əsərlərin siyahısı

1. Rəhimova A. Qlobal maliyyə böhranı şəraitində dünya ölkələrinin kiçik və orta sahibkarlığı dəstəkləməsində müxtəlif yanaşmalar // Audit 4 (2017), Cild 18, səh. 41-49 (18250 i.s.) <https://audit-journal.az/az/archive/18>
2. Rəhimova A. Ölkənin xarici ticarət əlaqələrinin mövcud vəziyyəti və perspektiv inkişaf istiqamətləri. // İpək Yolu, - 2018. No.1, səh.119-128 (23558 i.s.) <https://au.edu.az/az/publications/ipekyolu-no-1-2018>
3. Рагимова А. Классификация и теории валютных курсов // İpək Yolu, - 2020. No.2, səh.72-80 , (21753 i.s.)
4. Рагимова А. Теоретические аспекты влияния валютных курсов на экономический рост // UNEC Elmi Xəbərləri, - 2020. 8, Cild 8, yanvar- mart, səh. 52-64 (28338 i.s.)
5. Рагимова А. Государственные механизмы обеспечения валютно-курсовой стабильности // Audit 3 (2020), Cild 29, səh. 65-73 (23625 i.s.) <https://audit-journal.az/files/articles/66.pdf>
6. Рагимова А. Взаимовлияние обменного курса и экономического роста// АМЕА-nın Xəbərləri, İqtisadiyyat seriyası - 2020. (may-iyun) , səh.. 31-38 (22241 i.s.) http://economics.com.az/images/fotos/xeberler_pdf/2020_3/4.Aydan.pdf
7. Рагимова А. Оценка взаимовлияния валютно-курсового шока 2015 года в Азербайджане с основными макроэкономическими показателями страны // УПРАВЛЕНЧЕСКИЙ УЧЕТ, 2021, № 11-2 (2021) с. 485-491 (38465 i.s.) <https://www.uprav-uchet.ru/index.php/journal/article/view/1422>
8. Рагимова А. Валютный курс как фактор экономического роста // Qərbi Kaspi Universitetində gənc tədqiqatçıların elmi-praktik konfransının materialları, -2019 (aprel) 19 aprel, səh. 55-57 (6025 i.s.)
9. Рагимова А. Проблемы, возникающие при макрорегулировании валютных курсов // Gənc tədqiqatçıların V respublika elmi-praktik konfransının materialları, - 2022, 15

aprel, səh. 227-232 (12598 i.s.)

10. Рагимова А. Опыт государственного регулирования валютных курсов // Сборник научных трудов по материалам Международной научно-практической конференции посвященной 100-летию Казанского государственного аграрного университета 24–25 мая 2022 г., с. 321-331 (21056 i.s.)

Dissertasiyanın müdafiəsi “25” oktyabr 2024-cü il tarixdə saat 15:00-da Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərən FD 1.11 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: AZ 1001, Bakı şəhəri, İstiqlaliyyət küç., 6

Dissertasiya ilə Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Avtoreferatın elektron versiyaları Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat “23” sentyabr 2024-cü il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 06.09.2024
Kağızın formatı: 60x84 ¹/₁₆.
Həcmi 1 ç.v. (37084 işarə)
Tiraj 70.

*“AA – Poliqraf” istehsalat-kommersiya birliyində
hazır diopozitivlərdən istifadə olunmaqla çap edilmişdir.*
Əlaqə üçün: capevi@internet.ru Tel.: +994552012809